

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА
АКАДЕМІЯ»**

СЕРЕДА МАКСИМ ЛЕОНІДОВИЧ

УДК 340.12

**ПРАВО НА МИРНІ ЗІБРАННЯ:
ТЕОРЕТИЧНІ, ПРАКТИЧНІ
ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ**

Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата юридичних наук

Київ - 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загальнотеоретичного правознавства та публічного права Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,

Козюбра Микола Іванович,

Національний університет

«Києво-Могилянська академія».

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,

Шевченко Анатолій Євгенійович,

Національний університет державної

фіскальної служби України

кандидат юридичних наук, доцент,

Старицька Ольга Олексіївна,

Національна академія внутрішніх справ

Захист відбудеться 28 травня 2019 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К26.008.04 у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» за адресою: 04070, м. Київ, вул. Сковороди, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Києво-Могилянська академія» за адресою: 04070, м. Київ, вул. Сковороди, 2.

Автореферат розіслано ___ квітня 2019 року.

Вчений секретар

Спеціалізованої вченої ради

З.С. Черненко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми зумовлена необхідністю оновлення науково-теоретичної бази щодо права на мирні зібрання в Україні на тлі змін щодо нормативного регулювання та практики його застосування в Україні протягом 2013-2018 років, а також постійного динамічного розвитку загальноєвропейського права у сфері мирних зібрань.

Так, у 2013 році Європейський суд з прав людини у справах «Веренцов проти України» та «Шмушкович проти України» визнав, що стан нормативного забезпечення права на мирні зібрання в Україні є незадовільним, а більш як двадцятирічне (на той момент) зволікання з ухваленням закону щодо унормування порядку реалізації цього права є неприйнятним.

З моменту прийняття цих рішень Європейським судом в Україні відчутно змінилися умови, у яких відбувається реалізація цього права в Україні.

По-перше, унаслідок рішення Конституційного Суду України у справі про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій визнано неконституційним Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР», який часто використовувався для виправдання заборони мирних зібрань.

По-друге, у 2017 році набули чинності зміни до Кодексу адміністративного судочинства України, які значно ускладнили процесуальні можливості органів влади щодо обмеження права на мирні зібрання.

По-третє, після Революції Гідності в Україні відбулася поступова зміна практики щодо обмеження права на мирні зібрання. Так, органи влади значно рідше, ніж у період 2010-2013 рр., звертаються з позовами щодо обмеження чи заборони мирних зібрань, а суди набагато частіше відмовляють у задоволенні таких позовів. Зменшилась також кількість випадків притягнення учасників мирних зібрань до адміністративної відповідальності за порушення порядку організації і проведення мирних зібрань. Натомість правозахисники вказують, що основні акценти щодо порушення свободи мирних зібрань змістилися з судової практики у площину зловживань правоохоронних органів.

Ці зміни у правозастосовній практиці та законодавстві зумовлюють потребу у поглибленому осмисленні подальших напрямків вдосконалення нормативного регулювання у сфері мирних зібрань в Україні.

Крім того, залишаються невирішеними чимало теоретичних та історико-правових аспектів щодо права на свободу мирних зібрань та його практичної реалізації. Адже увага науковців до свободи мирних зібрань як в Україні так і за кордоном, хоча й зростає останнім часом, все ж є меншою, ніж до інших суміжних фундаментальних прав і свобод. Британський дослідник Девід Мед свого часу зауважив, що важко порахувати кількість книжок в англomовному світі, написаних стосовно права на свободу слова. Натомість, щоб порахувати

кількість книжок щодо тематики протестів і зібрань, ймовірно, не треба буде використовувати навіть пальці обох рук.

Зокрема, в українських наукових працях практично немає досліджень історичного розвитку інституту мирних зібрань, які б виходили за межі історії законодавчого регулювання цього права. Потребують глибшого осмислення сутнісні ознаки категорії мирних зібрань, підходи до їх класифікації та співвідношення цього права з суміжними правами. Також є потреба у подальшій систематизації підходів Європейського суду з прав людини щодо мирних зібрань, зокрема, з огляду на те, що українські дослідження у цій сфері переважно є фрагментарними, а практика Суду щодо статті 11 Конвенції в аспекті свободи зібрань постійно оновлюється та розвивається.

Актуальність цього дослідження зумовлена також історичним значенням права на мирні зібрання для української історії, зокрема новітньої. Ще під час національно-визвольних змагань 1917-1918 та 1990-1991 рр. величезні маніфестації засвідчили бажання українського народу жити в окремій суверенній державі. Крім того, у 2004 та 2013-2014 рр. саме мирні зібрання зіграли вирішальну роль у превенції скоочування України до авторитарних диктаторських режимів.

Усе це у сукупності робить тему свободи мирних зібрань вкрай актуальним та перспективним напрямком наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана на кафедрі загальнотеоретичного правознавства та публічного права у межах наукового проекту «Верховенство права: стан та перспективи механізмів його реалізації в Україні» (номер державної реєстрації 0112U007427). Тема наукового дослідження обрана автором через її високу актуальність та недостатню дослідженість. Положення дисертації відповідають загальним напрямкам наукових досліджень, які здійснює кафедра за вищевказаним проектом.

Мета і завдання дослідження

Метою наукової роботи є здійснення комплексного теоретико-історичного дослідження права на свободу мирних зібрань, заповнення існуючих прогалин у теоретичному осмисленні цього права, систематизація практичного досвіду реалізації та судового захисту цього права, та вироблення рекомендацій щодо удосконалення національного нормативного регулювання у цій сфері.

Задля досягнення цієї мети планується:

- дослідити історичний розвиток інституту мирних зібрань, процес його перетворення з моральної категорії у суб'єктивне право;
- сформулювати сутнісні ознаки «мирних зібрань» як правової категорії, виокремити факультативні ознаки цього явища;

- дослідити співвідношення права на мирні зібрання з суміжними правами;
- проаналізувати окремі проблемні питання класифікації права на свободу мирних зібрань;
- визначити місце права на свободу мирних зібрань у системі міжнародних стандартів з прав людини;
- систематизувати підходи Європейського суду з прав людини щодо свободи мирних зібрань; виробити рекомендації щодо застосування його практики в Україні;
- дослідити джерельну базу щодо свободи мирних зібрань в Україні;
- проаналізувати законодавство та українську судову практику щодо реалізації цього права;
- підготувати рекомендації щодо удосконалення нормативного регулювання у цій сфері.

Об'єкт та предмет дослідження

Об'єктом дослідження є суспільні відносини пов'язані з становленням і функціонуванням права на свободу мирних зібрань.

Предмет дослідження становлять сутнісні ознаки права на мирні зібрання, його історичний розвиток та правове забезпечення на міжнародному та національному рівнях.

Теоретичною основою цього дослідження стали праці українських та іноземних науковців і фахівців, таких, зокрема, як А. Дайсі, Б. Ліннекрін, Б. Прітчett, В. Матвеев, В. Погорілко, В. Яворський, В. Речицький, В. Шаповал, В. Остапенко, Д. Іназу, Д. Мед, Дж. Сміт, Д. Мартиновський, І. Колосов, Є. Захаров, К. Вонг, Л. Ойя, М. Козюбра, М. Смокович, О.Старицька, М. Логвиненко М. Денісова, М. Каменєв, Н. Брод, Н. Натансон, О. Швед, О. Нікольська, П. Квінт, Р. Гольдман, Р. Лентовська, Р. Мельник, Р. Куйбіда, О. Васьковська, Р. Тополевський, С.Шевчук, А. Шевченко, С. Головатий, С. Франковскі, Т. Фулей, А.Шевченко.

Методи дослідження

Під час дослідження використовувались такі методи наукового пізнання:

- порівняльно-історичний метод (дав змогу простежити витoki та розвиток інституту мирних зібрань та особливості здобуття свободою мирних зібрань характеру суб'єктивного права у різних країнах);
- формально-правовий метод (застосувався для дослідження ознак права на свободу мирних зібрань та проблемних питань класифікації цього права);

- порівняльно-правовий метод (дав змогу порівняти міжнародні стандарти та національне законодавство і практику його реалізації щодо свободи мирних зібрань в Україні, а також зіставити їх з законодавством та практикою інших країн та сформулювати відповідні рекомендації щодо їх вдосконалення в Україні);

- метод системного аналізу (використовувався при дослідженні джерел права на мирні зібрання та особливостей їх узгодження між собою);

- структурно-функціональний метод (дозволив здійснити комплексне дослідження місця права на свободу мирних зібрань у системі міжнародно-правового захисту прав людини).

Протягом усього дослідження використовувались також наукові методи узагальнення, аналогії, класифікації тощо.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у сукупності одержаних даних щодо об'єкту дослідження, які становлять пізнавальну цінність, а також дозволяють вирішувати актуальні питання у сфері забезпечення та захисту свободи мирних зібрань в Україні. Зокрема:

Вперше:

- прослідковано процес перетворення права на мирні зібрання з моральної категорії на суб'єктивне право у контексті культурно-історичних особливостей суспільств та країн Європи, Америки та Азії. Зроблено висновок, що розвиток у суспільстві ідей політичного лібералізму та поширення конституційного парламентаризму є визначальним для утвердження права на свободу мирних зібрань як суб'єктивного права;

- систематизовано практику Європейського суду з прав людини щодо свободи мирних зібрань відповідно до критеріїв, які використовує Суд під час розгляду по суті скарг про порушення статті 11 Конвенції. За результатами узагальнення сформульовано таку послідовність викладу підходів Європейського суду щодо мирних зібрань: а) аналіз наявності втручання у право на свободу мирних зібрань б) законність втручання в) легітимність цілей втручання г) необхідність втручання у демократичному суспільстві;

- з урахуванням особливостей української судової практики щодо мирних зібрань, визначено рекомендації щодо виправлення недоліків у правозастосуванні. А саме: уникати розширювального тлумачення визначених Конституцією підстав для обмеження свободи зібрань, використовувати підходи Європейського суду щодо використання принципу пропорційності під час балансування інтересів учасників мирних зібрань та інших громадян тощо;

- запропоновано основні напрями удосконалення правового регулювання свободи мирних зібрань в Україні з урахуванням змін у правозастосуванні після подій «Революції Гідності». Зокрема: закріпити позитивні обов'язки держави щодо проведення мирних зібрань на законодавчому рівні; визначити порядок і строки повідомлення про проведення мирних зібрань для тих випадків, коли організатори мирних зібрань потребують від держави виконання позитивних обов'язків; скасувати дискримінаційне регулювання щодо організації мирних зібрань представниками трудових колективів тощо.

Дістали подальшого розвитку:

- розуміння поняття «мирні зібрання» як правового явища, що характеризується: а) усвідомленою (осмисленою) зустріччю групи осіб, б) що відбувається з метою публічного висловлення або формулювання спільних поглядів в) у певному фізичному місці (території, маршруті) г) та проходить у мирний спосіб;

- аргументація, яка дозволяє визначити співвідношення права на свободу мирних зібрань з суміжними правами та свободами;

- розуміння сучасних тенденцій права на мирні зібрання, зокрема, щодо посилення ролі міжнародних організацій, судових та квазісудових установ у гарантуванні права на мирні зібрання на глобальному рівні.

Удосконалено:

- аргументацію, відповідно до якої право на мирні зібрання слід відносити до індивідуальних прав людини, що реалізується шляхом колективних дій;

- розуміння міжнародних стандартів права на мирні зібрання як явища з дворівневою структурою; з одного боку вони складаються з сукупності еталонних принципів та норм, щодо яких держави надають безпосередню або опосередковану згоду, з іншого – до них належить норми, що розвивають, конкретизують та уточнюють положення щодо захисту права на мирні зібрання, які знаходять своє відображення у документах авторитетних міжнародних організацій та установ, що займаються правами людини;

- теоретичні висновки щодо зв'язку позитивних обов'язків держави щодо мирних зібрань та рівня поінформованості держави про заплановане проведення мирних зібрань;

- аргументацію, відповідно до якої право на мирне зібрання хоча і може бути елементом політичної дії та розглядатися як непрямий еквівалент участі у державних справах, однак віднесення його до прав «громадян» суперечитиме правовій природі цього права.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання отриманих результатів у таких сферах:

у науковій – для поглиблення наукових знань щодо правової природи явища «мирні зібрання», його сутнісних ознак та генезису, а також щодо класифікації права на свободу мирних зібрань та його співвідношення з суміжними правами.

в освітній – для сприяння у навчальному процесі при вивченні курсів та спецкурсів із загальної теорії права, конституційного права та прав людини.

у правозастосовній – для подолання виявлених недоліків у реалізації права на мирні зібрання та його судового захисту.

у нормотворчій – для заповнення прогалин у законодавчому регулюванні щодо забезпечення права на свободу мирних зібрань в Україні.

Структура наукової роботи

Структурно наукова робота складається з вступу, трьох тематичних розділів, які включають 9 підрозділів, висновків, та списку використаних джерел та додатку. Повний обсяг дисертації становить 203 сторінки, з них основного тексту – 165 сторінок.

Апробація результатів дисертації та публікації

Результати наукової роботи були обговорені під час засідань кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права Національного університету «Києво-Могилянська академія», а також викладені у наукових працях (у тому числі опублікованих у міжнародних фахових виданнях), зокрема: «Підстави для обмеження свободи мирних зібрань у практиці адміністративних судів», «Перетворення права на мирні зібрання з моральної категорії у суб'єктивне право», «Співвідношення права на свободу мирних зібрань із суміжними правами», «Дотримання принципу пропорційності при блокуванні доріг у контексті реалізації права на мирні зібрання в Україні» тощо.

У процесі здійснення дослідження автор брав участь у фахових обговореннях, конференціях, круглих столах та телемарафонах присвячених проблематиці свободи мирних зібрань. Зокрема, у 2013-2017 рр. автор виступав на тренінгу-конференції, присвяченій системному розумінню прав людини (права на свободу мирних зібрань та права на свободу думки і слова), яка організована Німецькою службою академічних обмінів спільно з ГО «Німецько-український правознавчий діалог» та Центром німецького права юридичного факультету КНУ ім. Т. Шевченка; підготував та виступив з доповіддю, присвяченій свободі мирних зібрань, у рамках річної доповіді «Права людини в Україні - 2014», представленою Українською гельсінською спілкою з прав людини; круглому столі, присвяченому питанням прав людини в Україні, організованим Офісом БДІПЛ ОБСЄ у Варшаві, Польща.

Крім того, деякі результати цього дисертаційного дослідження використанні у дослідженні, підготовленому Центром політико-правових реформ та міжнародною організацією Democracy Reporting International «Свобода мирних зібрань в Україні: пошук оптимальної моделі регулювання», що вийшла друком у 2018 році.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Перший розділ «Право на мирні зібрання: етапи становлення та розвитку, природа та ознаки» присвячено дослідженню розвитку інституту права на мирні зібрання у його історичному та правовому аспектах.

У підрозділі 1.1 «Еволюція права на мирні зібрання: від витоків до сучасних тенденцій» розкрито питання генезису свободи мирних зібрань, простежено процес його перетворення з моральної категорії у суб'єктивне право на прикладі провідних західних країн, а також України, Росії та держав Далекого Сходу; визначено сучасні тенденції розвитку цього права.

Підрозділ 1.2 «Сутнісні ознаки юридичної категорії мирні зібрання» присвячений аналізу ознак, сукупність яких дозволяє визначати певне суспільне явище як мирне зібрання. Мирні зібрання як юридична категорія характеризуються: а) усвідомленою (осмисленою) зустріччю групи осіб, б) метою якого є публічне висловлення або формулювання спільних поглядів в) у певному фізичному місці (території, маршруті), г) що проходить у мирний спосіб. Окрім основних ознак, запропоновано виділяти факультативні, які можуть мати допоміжну роль для розмежування мирних зібрань та суміжних явищ (наприклад, наявність організатора зібрання, сповіщення про його проведення відповідних органів влади, наявність допоміжних засобів для ефективної комунікації тощо). Однак жодна з факультативних ознак не може розглядатися як визначальна під час класифікації певної події як мирного зібрання.

У підрозділі 1.3 «Природа права на мирні зібрання» проаналізовані підходи вчених щодо дискусійних питань класифікації права на мирні зібрання. Зокрема, аргументовано належність права на мирні зібрання до індивідуальних прав людини, які реалізується шляхом колективних дій. Адже на відміну від прав, що традиційно відносять до колективних, право на мирні зібрання є простою сукупністю індивідуальних прав осіб на висловлення певної позиції через сукупність узгоджених фізичних дій, що здійснюється щонайменше двома особами.

У підрозділі 1.4 «Співвідношення права на мирні зібрання з суміжними правами» проаналізовано співвідношення права на свободу мирних зібрань з правом на свободу вираження поглядів, правом на свободу об'єднань, правом на колективне звернення та правом на повстання.

У другому розділі «Міжнародні стандарти з прав людини та їх особливості щодо права на мирні зібрання» проаналізовано місце права на мирні зібрання у системі міжнародних стандартів прав людини та зроблено порівняльно-правовий аналіз практики Європейського суду з прав людини.

У підрозділі 2.1 «Місце права на мирні зібрання у системі міжнародних стандартів прав людини» автор робить висновок, що міжнародні стандарти права на мирні зібрання є складною дворівневою структурою. З одного боку вони складаються з сукупності еталонних принципів та норм, щодо яких держави надають безпосередню або опосередковану згоду. З іншого боку до них належить норми, що розвивають, конкретизують та уточнюють положення щодо захисту права на мирні зібрання, які знаходять своє відображення у документах авторитетних міжнародних організацій та установ, що займаються правами людини. До таких найбільш авторитетних джерел м'яких міжнародних стандартів права на мирні зібрання передусім належать документи, підготовлені експертами Венеційської комісії, БДПЛ ОБСЄ та офісом Спеціального доповідача ООН з питань права на свободу зібрань та асоціацій.

У підрозділі 2.2 «Порівняльно-правовий аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо мирних зібрань та їх значення для національної правової системи» автор узагальнює підходи Європейського суду з прав людини щодо свободи мирних зібрань відповідно до критеріїв, які використовує Суд під час розгляду по суті скарг про порушення статті 11 Конвенції.

У третьому розділі дисертаційного дослідження «Право на мирні зібрання в Україні: стан забезпечення та перспективи його удосконалення» проаналізовані недоліки українського законодавства та практики щодо свободи мирних зібрань, запропоновано шляхи їх вирішення.

У підрозділі 3.1 «Джерела права на мирні зібрання в Україні» розглянуто широкий спектр законодавства та практики, що використовується у правозастосовній сфері як джерела права на мирні зібрання. Зроблено висновок, що ці джерела містять чимало прогалин, суперечностей та характеризується високим ступенем невизначеності. Такий стан речей у вітчизняному законодавстві порушує принцип правової визначеності, відкриває широке поле для зловживань, і не дає змоги громадянам з достатнім ступенем вірогідності передбачити наслідки своєї поведінки, правомірної чи протиправної.

У підрозділі 3.2 «Українська судова практика щодо реалізації права на мирні зібрання» відображені основні тенденції розвитку судової практики щодо мирних зібрань. Зроблено висновок, що попри те, що українські суди мали значно ширші повноваження щодо захисту свободи мирних зібрань ніж суди в іноземних країнах, які здебільшого виконували лише контролюючу функцію за діями виконавчих органів влади, українська судова практика, здебільшого, була репресивною щодо свободи мирних зібрань. Зокрема для неї була характерна не уніфікованість, розширювальне тлумачення підстав для обмеження свободи мирних зібрань, слабка аргументованість більшості судових рішень тощо. Лише

після Революції Гідності намітилися деякі позитивні тенденції щодо зміни репресивної судової практики. Так, суди значно частіше почали відмовляти у задоволенні позовів щодо обмеження мирних зібрань, зменшилась кількість осіб, притягнених до адміністративної відповідальності за порушення порядку проведення зібрань тощо. Існує також стійка тенденція до зменшення кількості судових справ щодо обмеження права на мирні зібрання, через те, що органи влади значно рідше звертаються з такими позовами.

У підрозділі 3.3 «Напрями вдосконалення законодавчого регулювання права на мирні зібрання в Україні» автор на підставі результатів дисертаційного дослідження пропонує внести низку змін до національного законодавства.

Крім того, у цьому підрозділі визначено декілька дискусійних питань, що потребують подальших наукових досліджень та консультацій з зацікавленими сторонами. Так, запропоновано розпочати дискусію щодо оптимальних способів подолання колізій між правом на мирні зібрання та правом власності, які виникають, зокрема, під час проведення мирних зібрань на територіях торгових центрів, інших приміщень без згоди їх власника. Також варто глибше дослідити проблему зловживання правом на мирні зібрання з боку учасників мирних зібрань та органів правопорядку.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження зроблено висновки, пропозиції та узагальнення, найважливішими з яких є:

1. Мирні зібрання як історичне явище зародилося ще у період первісного суспільства. Свого подальшого розвитку це явище набуло у часи Античності та Середньовіччя та за багатьма ознаками було подібним до мирних зібрань у сучасному розумінні. Проте лише наприкінці доби Просвітництва у західних державах почався процес перетворення права на мирні зібрання з моральної категорії у суб'єктивне право, що було пов'язано з розвитком конституційного парламентаризму та поширенням ідей політичного лібералізму.
2. Термін «мирні зібрання» може розглядатися у двох значеннях, одним з яких є мирне зібрання як правова категорія. Як правове явище мирні зібрання характеризуються: а) усвідомленою (осмисленою) зустріччю групи осіб, б) що відбувається з метою публічного висловлення або формулювання спільних поглядів в) у певному фізичному місці (території, маршруті) г) та проходить у мирний спосіб. Окрім основних ознак, існує також чимало факультативних, які можуть виконувати допоміжну роль для розмежування мирних зібрань та суміжних явищ (наприклад, наявність організатора зібрання, сповіщення про його проведення відповідних органів влади, наявність допоміжних засобів для ефективної комунікації тощо).
3. Право на мирні зібрання споріднене з багатьма іншими суміжними правами, однак відрізняється від них рядом ознак.

Так, з правом на свободу вираження поглядів мирні зібрання споріднені через зміст повідомлення, яке може доноситься через свободу зібрань або через свободу вираження поглядів. Водночас очевидна відмінність між цими правами полягає у тому, що свобода зібрань передбачає не тільки передання певного повідомлення, але й передбачає сукупність фізичних дій, спрямованих на публічне донесення своєї позиції, яка до того ж мусить бути виражена групою осіб.

Право на свободу мирних зібрань має також тісний історичний зв'язок з правом на свободу асоціацій, які переважно і виступають організаторами мирних зібрань. Однією ж з ключових відмінних рис між цими правами є зорієнтованість намірів учасників. На відміну від мирних зібрань, фокус уваги яких переважно спрямований на вузьку мету у теперішньому часі, створення асоціації відображає намір подальшої постійної взаємодії у майбутньому, який мають її учасники.

З правом на колективне звернення мирні зібрання пов'язують низка спільних ознак, як от: можливість реалізації лише групою осіб, спрямованість на досягнення короткострокової мети, можливість використання для досягнення як приватних так і публічних цілей тощо. Однак, на противагу праву на колективне звернення, право на свободу мирних зібрань може бути спрямовано не лише до органів влади, але й до суспільства у цілому чи до певних його груп або представників. До того ж, на відміну від права на колективне звернення, реалізація права на мирні зібрання неможлива за фізичної відсутності учасників на місці його проведення.

Так само як і право на повстання, право на мирні зібрання є правом людини, яке реалізуються шляхом колективних дій. Мирні зібрання, на сьогодні, є обов'язковою умовою реалізації права на повстання в цивілізованих суспільствах. Навіть за наявності ознак тиранії і гноблення, перш ніж народ може вдатися до повстання, мають бути використані всі мирні методи, в тому числі і в першу чергу ті, що надає право на мирні зібрання. У разі, якщо цього не зробити, навіть у випадку успіху, повстання ризикує втратити свою легітимність та бути сприйнятим як державний переворот з усіма відповідними наслідками. Однак мирних зібрань як необхідної передумови права на повстання можна уникнути за наявності неспростованих обґрунтованих очікувань, що вони не матимуть жодного змісту і лише призведуть до репресій щодо їх учасників.

4. Зроблено висновок про те, що право на мирні зібрання належить до індивідуальних прав людини, що реалізується шляхом колективних дій. Ця позиція аргументована насамперед тим, що на відміну від прав, що традиційно відносять до колективних, право на мирні зібрання є простою сукупністю індивідуальних прав осіб на висловлення певної позиції через сукупність фізичних дій, що вживаються щонайменше двома особами.

5. Незважаючи на те, що право на мирне зібрання до певної межі може бути елементом політичної дії і може розглядатися як непрямий еквівалент участі у

державних справах, його не слід відносити до прав «громадян». Відповідно не слід надавати державі дискреційні повноваження щодо наділення або не наділення цим правом іноземців та осіб без громадянства, адже це суперечить самій природі права на мирні зібрання.

6. Міжнародні стандарти права на мирні зібрання з одного боку складаються з сукупності еталонних принципів та норм, щодо яких держави надають безпосередню або опосередковану згоду, з іншого – до них належить норми, що розвивають, конкретизують та уточнюють положення щодо захисту права на мирні зібрання, які знаходять своє відображення у документах авторитетних міжнародних організацій та установ, що займаються правами людини. До таких організацій та установ належать, зокрема, Європейська комісія за демократію через право (Венеційська комісія), Бюро демократичних інститутів та прав людини Організації безпеки і співробітництва в Європі (БДПІ ОБСЄ), Спеціальний доповідач ООН з питань права на свободу зібрань і асоціацій.

7. На основі систематизації практики Європейського суду з прав людини щодо мирних зібрань зроблено такі узагальнення:

- втручанням у право на свободу мирних зібрань можуть бути визнані будь-які дії або бездіяльність загального або індивідуально характеру вжиті до, під час або після проведення мирного зібрання, навіть якщо такі дії не мали видимого впливу на фактичне проведення мирних зібрань, або формально-юридично не пов'язані з його наслідками. Втручання у право на проведення мирних зібрань може також полягати у бездіяльності органів влади, у тих випадках, де розумно можна було сподіватися на вжиття активних заходів з боку держави, у тому числі спрямованих на захист демонстрантів від порушення їх прав третіми особами;

- будь-яке втручання у право на мирні зібрання повинно бути передбачене законом, з чого випливають дві вимоги. По-перше, закон має бути доступним для громадянина, по-друге, законодавчі норми повинні бути сформульовані з достатньою точністю, яка дасть змогу передбачити наслідки, до яких може призвести та чи інша дія залежно від обставин;

- обмеження права на мирні зібрання повинно переслідувати легітимні цілі, визначені Конвенцією. У випадках, коли посилення на конвенційні легітимні цілі є лише формальним, а натомість існують переконливі і достатні свідчення, що наведене обґрунтування необхідності обмеження свободи мирних зібрань не було істинним, Суд може визнати, що обмеження свободи мирних зібрань не переслідувало легітимних цілей;

- будь-яке обмеження права на мирні зібрання повинно бути «необхідним у демократичному суспільстві». Цей вислів означає, що втручання у право на свободу мирних зібрань має відповідати

невідкладним соціальним потребам і, зокрема, бути пропорційним поставленій законній меті;

- важливою складовою критерію «необхідності у демократичному суспільстві» є дотримання принципу пропорційності, якого особливо важливо дотримуватися при балансуванні прав учасників мирного зібрання та суспільних інтересів. Загалом Європейський суд з прав людини визнає право учасників зібрання на вираження своєї позиції таким, що переважає над тимчасовими незручностями, яких зазнають особи, що не беруть участі у зібранні. Виняток становлять ситуації, у яких учасники мирного зібрання явно зловживають своїм правом, зокрема, якщо єдиною метою учасників є прагнення внести хаос у звичайний перебіг життя і, таким чином, реалізувати свою корисливу мету на привернення суспільної уваги;

- існує презумпція правомірності проведення мирного зібрання, адже лише переконливі та вагомі причини можуть виправдати втручання у це право. У зв'язку з цим прийнятними умовами для попереднього обмеження мирних зібрань можуть бути лише явні свідчення про насильницькі наміри організаторів та учасників зібрання, а також їхня відмова від демократичних принципів. Тягар спростування презумпції на користь проведення мирного зібрання завжди покладається на державу. При цьому Суд вважає абсолютно недостатнім саме лише твердження органів влади про високі ризики виникнення насильства для обґрунтування попереднього обмеження мирних зібрань;

- держави мають певні позитивні обов'язки щодо створення належних комфортних умов для реалізації особами свого права на мирні зібрання. Зокрема, до таких обов'язків належить забезпечення належної підготовки поліції до мирних зібрань, у яких можна розумно очікувати високого ризику застосування насильства, та готовність поліції до своєчасної реакції на безпосередні вияви насильства щодо учасників мирних зібрань;

- держави повинні проявити певний ступінь толерантності до проведення мирних зібрань, навіть у випадках формального порушення законодавства, для того щоби свобода мирних зібрань не була позбавлена своєї суті. Водночас у тих випадках, коли достатній ступінь толерантності продемонстрований, держава може припинити мирні зібрання або піддати адміністративним санкціям його учасників.

8. За результатами аналізу джерел права на мирні зібрання, що використовуються в Україні, рекомендовано не використовувати деякі з цих джерел (зокрема, нормативні акти органів місцевого самоврядування, які визначають процедуру проведення зібрань у певних населених пунктах) через їх невідповідність Конституції та законам України.

9. Національне законодавство наділяє суди ширшими можливостями щодо захисту свободи мирних зібрань, аніж законодавство багатьох інших країн. Так, в Україні суди мають виключні повноваження обмежувати право на мирні зібрання, а не лише можливість контролювати законність дій виконавчих чи правоохоронних органів щодо обмеження цієї свободи, як це відбувається у більшості іноземних держав. Однак попри широкі повноваження українська судова практика здебільшого була репресивною щодо свободи мирних зібрань, зокрема для неї була характерна неуніфікованість, розширювальне тлумачення підстав для обмеження свободи мирних зібрань, слабка вмотивованість більшості судових рішень, стійка залежність між судовою практикою та політичною ситуацією. Лише після Революції Гідності намітилися деякі позитивні тенденції щодо зміни репресивної судової практики. Зокрема, суди значно частіше почали відмовляти у задоволенні позовів щодо обмеження мирних зібрань, зменшилась кількість осіб, притягнених до адміністративної відповідальності за порушення порядку проведення зібрань тощо. Існує також стійка тенденція до зменшення кількості судових справ щодо обмеження права на мирні зібрання, через те, що органи влади значно рідше звертаються з такими позовами.

10. Серед напрямів удосконалення нормативного регулювання щодо мирних зібрань пропонується:

- закріпити принципи права на мирні зібрання та позитивні обов'язки держави щодо проведення мирних зібрань на законодавчому рівні;
- визначити порядок і строки повідомлення про проведення мирних зібрань лише для тих випадків, коли організатори мирних зібрань потребують від держави виконання позитивних обов'язків;
- остаточно припинити дії актів місцевих органів влади, що регулюють порядок здійснення права на мирні зібрання на місцевому рівні;
- чітко розмежувати мирні зібрання та інші масові заходи у законодавстві;
- конкретизувати основні права учасників мирних зібрань (зокрема, право використовувати тимчасові конструкції під час проведення зібрань);
- скасувати дискримінаційне регулювання щодо окремих видів мирних зібрань;
- запровадити обов'язкову індивідуальну ідентифікацію працівників правоохоронних органів, що працюють під час мирних зібрань.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

- 1) Серeda М. Перетворення права на мирні зібрання з моральної категорії у суб'єктивне право. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 1. С. 178–184.
- 2) Серeda М. Дотримання принципу пропорційності при блокуванні доріг у контексті реалізації права на мирні зібрання в Україні. *Наукові записки НаУКМА*. 2016. - Т. 181. С. 82–86.
- 3) Серeda М. Співвідношення права на свободу мирних зібрань із суміжними правами. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 4. С. 97–108.
- 4) Куйбіда Р., Серeda М. Підстави для обмеження свободи мирних зібрань у практиці адміністративних судів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1. С. 155–163.
- 5) Серeda М. Сутнісні ознаки «мирних зібрань» як юридичної категорії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Том 1. С. 39-43
- 6) Серeda М. Підходи Європейського суду з прав людини щодо права на свободу мирних зібрань. *Наукові записки НаУКМА*. 2018. Том 2. С. 55-62.

АННОТАЦІЯ

Серeda М.Л. Право на мирні зібрання: теоретичні, практичні та порівняльно-правові аспекти. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; Історія політичних і правових учень. – Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ, 2019.

У дисертації досліджується право на свободу мирних зібрань, зокрема, процес його еволюції від моральної категорії до суб'єктивного права, розкриваються ознаки мирного зібрання як юридичної категорії та питання співвідношення цього права з суміжними правами, а також місце права на мирні зібрання у системі прав людини. Крім того, автор узагальнює практику Європейського суду з прав людини щодо мирних зібрань, аналізує проблеми національного законодавства та судової практики та пропонує напрямки удосконалення національного правового регулювання, спрямованих на вирішення існуючих проблем законодавства та практики.

Ключові слова: право на мирні зібрання, свобода зібрань, історичний розвиток окремих прав людини, ознаки права на мирні зібрання, користування правом на мирні зібрання на основі принципу пропорційності, вдосконалення нормативного регулювання щодо права на мирні зібрання.

АННОТАЦИЯ

Среда М.Л. Право на мирные собрания: теоретические, практические и сравнительно-правовые аспекты. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 - Теория и история государства и права; История политических и правовых учений. - Национальный университет «Киево-Могилянская академия», Киев, 2019.

В диссертации исследуется право на свободу мирных собраний, в частности, процесс его эволюции от моральной категории к субъективному праву, раскрываются признаки мирного собрания как юридической категории и вопросы соотношения этого права со смежными правами, а также место права на мирные собрания в системе прав человека. Кроме того, автор обобщает практику Европейского суда по правам человека в отношении мирных собраний, анализирует проблемы национального законодательства и судебной практики и предлагает направления совершенствования национального правового регулирования, направленных на решение существующих проблем законодательства и практики.

Ключевые слова: право на мирные собрания, свобода собраний, историческое развитие отдельных прав человека, признаки права на мирные собрания, пользование правом на мирные собрания на основе принципа пропорциональности, совершенствование нормативного регулирования о праве на мирные собрания.

ABSTRACT

M. Sereda. The right to peaceful assembly: theoretical, practical and comparative aspects.

Thesis for obtaining scientific degree of Candidate of Law in speciality 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and law sciences. – National University of «Kyiv-Mohyla Academy», Kyiv, 2019.

The research dedicated to analyses of the right to peaceful assembly, in particular, its origin and development from the moral category to subjective right. The author reveals the characteristic features of the peaceful assembly as a legal category and also the issue of the correlation of this right with related rights, as well as the place of right to peaceful assembly in the system of human rights. The author also summarizes the case law of European Court of Human Rights dedicated to the freedom of peaceful assembly, examines the challenges of national legislation and judicial practice and offers ways of improvement of national regulation in order to resolve current problems in legislation and practice.

The scientific novelty of the results of the study is based on the aggregate of the data on the object of research, and also allows to solve topical issues in the field of protection of freedom of peaceful gatherings in Ukraine. In particular:

For the first time:

- The process of transformation of the right to peaceful assembly from moral category to subjective right through the cultural context and national peculiarities of societies and countries in Europe, America and Asia has been explored. It is concluded that the development of ideas of political liberalism in the society and the expansion of constitutional parliamentary system is decisive for the establishment of the right to freedom of peaceful assembly as a subjective right;
- the practice of the European Court of Human Rights regarding the freedom of peaceful assembly has been systematized in accordance with the criteria used by the Court when considering the merits of complaints about violation of Article 11 of the Convention. As a result of the such synthesis, the author formulated the following order of European Court of Human Rights practice on the freedom of peaceful assembly: a) an analysis of the existence of interference with the right to freedom of peaceful assembly b) the legitimacy of interference c) the legitimacy of the objectives of intervention d) the necessity for interference in a democratic society;
- the number of recommendations for correcting defects in the court practice on the right to peaceful assembly has been made. Among them: to avoid expansive interpretation of the constitutional grounds for limiting freedom of assembly, to use the approaches of the European Court regarding the use of the principle of proportionality in balancing the interests of participants in peaceful gatherings and other citizens, etc.;
- the author proposed main directions of improvement of legal regulation of freedom of peaceful assembly in Ukraine taking into account changes in the law enforcement after the events of the "Revolution of Dignity". The main proposals are following: to formulate the positive obligations of the state regarding the right to peaceful assembly in the legislative level; to determine the procedure and terms for the announcement of the holding of peaceful gatherings in cases when the organizers of peaceful assembly require the state to perform its positive duties; to abolish discriminatory regulation of the organization of peaceful gatherings by representatives of labor collectives, etc.

Received further development:

- Understanding of the concept of "peaceful assembly" as a legal phenomenon, characterized by a) conscious meeting of a group of persons; b) whose purpose is to publicly express or formulate common views; c) in a certain physical place (territory, route) d) in a peaceful manner.

- Reasoning which allows to determine the correlation between the right to peaceful assembly and other related fundamental rights.
- Determination of the current trends in nowadays development of the right to peaceful assembly, in particular, the strengthening of the role of international organizations, judicial and quasi-judicial institutions in guaranteeing the right to peaceful assembly at the global level.

The author improved:

- Argumentation according to which the right to peaceful assembly should be attributed to individual human rights, which is realized through collective action;
- Understanding of international standards on the right to peaceful assembly as a complex two-tier structure. On the one hand, they consist of a set of reference principles and norms for which States provide direct or indirect consent. On the other hand, they include rules for developing, specifying and clarifying the provisions for the protection of the right to peaceful assembly, which are reflected in the documents of authoritative international organizations and institutions dealing with human rights.
- Theoretical conclusions according to which there is a strong connection between the state's duty to perform positive obligations on peaceful assemblies and level of awareness of the state that such an assemblies has been planned;
- Argumentation that the right of peaceful assembly should be attributed to human rights instead of citizenship rights. Although in some cases right to peaceful assembly could be perceived as an element of political action and therefore be regarded as an indirect equivalent of participation in public affairs but nevertheless the attribution of it to the rights of "citizens" would be contrary to the legal nature of this right.

Key words: the right to peaceful assembly, freedom of assembly, historical development of the certain human rights, the characteristic features of the right to peaceful assembly, the executing of the right to assembly on proportionality principle basis, and the improvement of legal regulation concerning the right to peaceful assembly.